

Sidó Zoltán

AZ ÁLLAM MI VAGYUNK

Az állam lehetőségei a gazdaság zöld és demokratikus átalakítására

Az alábbi tanulmány amellet érvel, hogy a szolidáris gazdaság modelljeinek gyors és hatékony terjesztéséhez bizonyos állami eszközökre is szükség van. A cikk az állami segítségnyújtás három formáját elemzi: előbb a szolidáris gazdasági és szövetkezeti kezdeményezések számára előnyös szabályozási környezet kialakításáról lesz szó; ezt követően azt vesszük számba, hogy az önkormányzatoknak milyen lehetőségei vannak a helyi gazdaság demokratizálására és zöldítésére; végül pedig a nemzeti infrastruktúra zöld és demokratikus átalakulásának lehetőségeit elemezzük. Mindhárom témát már megvalósult mozgalmi kezdeményezések leírásával illusztráljuk.

A klímaváltozás hatásainak elkerüléséhez vagy legalábbis jelentős mérsékléséhez a jelenlegi gazdasági-társadalmi rendszer radikális átalakítására van szükség. A kapitalizmusban ugyanis a világ gazdasági folyamatok az állandó növekedést és tőkefelhalmozást szolgálják, ennek pedig alárendelődnek a természeti környezet és az emberi közösségek túlélésének szempontjai is (Moore 2019). Éppen ezért minden jel arra mutat, hogy kisebb reformtörekvések helyett a rendszer alapjait érintő átalakulásokra van szükség. Azok a törekvések, amelyek a profit helyett a közösségek és a természeti erőforrások újratermelődését szolgáló gazdasági együttműködések kialakításával próbálkoznak, egy ilyen átalakulás modelljeit kísérletezik ki. Nyilvánvalónak tűnik azonban, hogy a kisközösségi és mozgalmi építkezés nem képes olyan szintű és olyan gyors változásokat elérni, mint amire a klímakatasztrófa árnyékában szükség van. Ezért tűnik központi jelentőségűnek az a kérdés, hogy milyen szerepe lehet az államoknak a szolidáris gazdasági mozgalom eredményeinek megerősítésében és terjesztésében.

Ez egy meglehetősen kényes kérdés, ugyanis az államhatalomhoz való viszony a rendszerkritikus mozgalmak egyik kulcsproblémája volt mindig is. A dilemmát nagyon leegyszerűsítve a következőképpen lehet megfogalmazni: úgy tekintsünk-e az államhatalomra – illetve az azt megragadni képes pártpolitikára –, mint pusztá eszközre, amely jó kezekben akár rendszerkritikus politikák megvalósítására is alkalmas lehet, vagy valójában az állam – és a pártpolitika – a fennálló rendszer szerves része, és ezért jellegéből fakadóan nem használható ténylegesen rendszerellenes célokra? A két álláspontból természetesen kétféle politikai stratégia következik: az egyik szerint kiemelt cél az állam mielőbbi elfoglalása és átalakítása, a másik értelmében azonban a mozgalmaknak el kell zárkózniuk ettől és kizárólag önerőből szabad építkezniük.

Az alábbiakban a rendszerkritikus gondolkodásnak azon hagyományára építünk, amely igyekszik feloldani ezt a dilemmát. Az állam ugyanis sem egy neutrális eszköz, amit szabadon lehet használni bármire, sem pedig a kizsákmányolás és a tőkefelhalmozás okvetlen kiszolgálója: valójában egy olyan komplex intézményrendszerrel van szó, amelyben mind a felhalmozás, mind a természet és a közösségek újratermelésének érdekei intézményesítve vannak (Poulantzas 1978). Az államok ennek megfelelően kettős feladatot

látnak el: egyrészt biztosítják a tőkefelhalmozás zavartalan működését (például a magántulajdon védelmével vagy különböző vállalati kedvezményekkel stb.), másrészt azonban a természeti és társadalmi élet reprodukcióját is elősegítik (a természetet környezetvédelmi szabályozással, a társadalom tagjait pedig különféle jóléti és szociális intézményekkel védik a piacnak való kitettségétől). Hogy egy-egy adott államban melyik funkció milyen jelentőséggel bír, az egyrészt a világgazdasági és geopolitikai környezettől, másrészt pedig az adott államon belüli politikai-mozgalmi küzdelmektől függ. Ebből a szempontból tehát nem az a fő kérdés, hogy az államot megkerülő mozgalmi építkezés vagy az állam mielőbbi elfoglalása-e a jó politikai stratégia – a fentiek alapján önmagában mindkettő elhibázott ötletnek tűnik. Ehelyett a fentiekből inkább egy olyan politikai stratégia következik, amely elsősorban egy autonóm, szolidáris gazdasági társadalmi erő felépítését tűzi ki célul, ám ehhez időnként az állam erőforrásait és eszközeit is aktívan igénybe veszi (Wright 2017).

A továbbiakban ennek a stratégiának csupán egy szeletéről lesz szó: arról, hogy az államok pontosan milyen eszközökkel képesek növelni egy olyan szolidáris gazdasági rendszer kiépülésének és fennmaradásának esélyeit, amely a profittermelés helyett a természeti környezet és az emberi közösségek jóllétét, folyamatos megújulását és újratermelését tekinti fő céljának. A tanulmányban az állami szerepvállalás három szintjét elemezzük bővebben: először azt, hogy az állami szereplők miként tudnak közvetett eszközökkel – a szabályozási és adózási környezet átalakításával és pénzügyi, valamint szakértői segítségnyújtással – hozzájárulni a szolidáris gazdasági szektor megerősödéséhez. A második részben arról lesz szó, hogy milyen lehetőségek vannak önkormányzati szinten a gazdaság demokratizálására és zöldítésére. A harmadik rész pedig arra keresi a választ, hogy nemzetállami szinten milyen stratégiák és eszközök állnak rendelkezésre egy ökológiai szempontból fenntartható, inkluzív és szolidáris gazdasági átalakuláshoz. A cikk végén pedig kitérünk arra is, hogy hogy lehet a változás különböző szintjeit elérni – azaz hogy milyen mozgalmi stratégia mentén képzelhető el az állam befolyásolása.

A SZOLIDÁRIS GAZDASÁGI SZEKTOR FEJLESZTÉSE

Ebben a lapszámban amellet érvelünk, hogy a klímaváltozás elleni harchoz alapjaiban kell újrászerveznünk a legfontosabb emberi szükségletek (lakhatás, élelmezés, energiatermelés stb.) kielégítését: véleményünk szerint a folyamatos profittermelésre törekvő árutermelő gazdaság helyett olyan szolidáris gazdaság kiépítésére van szükség, amely úgy biztosít jóllétet és beleszólást a közösségek számára, hogy annak költségeit nem terheli rá a természeti környezetre, illetve más társadalmi csoportokra. Ebben a fejezetben arról lesz szó, hogy

milyen állami eszközökkel lehet támogatni olyan független gazdasági szervezetek és civil kezdeményezések megerősödését, növekedését és terjeszkedését, amelyek ezen értékek mentén tevékenykednek.

Az effajta nonprofit, közösségelvű gazdálkodás egyik legrégebbi formája a szövetkezet. A szövetkezetek olyan vállalkozások, amelyek elsődleges célja nem a profittermelés, hanem a tagok gazdasági, társadalmi és kulturális igényeinek kielégítése – ezt pedig úgy biztosítják, hogy minden tag egyben a vállalkozás tulajdonosa is, így a lényeges kérdésekben (például hogy mire fordítsák a szövetkezet által megtermelt éves többletet) a tagság közösen dönt. A szövetkezetek alapelvei tehát – az 1844-es ún. rochdale-i alapelvek alapján – az önszerveződés, az önkormányzás és demokratikus működés, az egyenlőség, valamint a gazdasági részvétel és a szolidaritás. Ez a modell alapjaiban különbözik a piaci vállalkozások működésétől, ahol mind a tulajdon, mind az ezzel járó döntési jogkör kevesek kezében összpontosul, a dolgozóknak pedig így semmilyen beleszólása nincs a céget érintő stratégiai döntésekbe – azaz a profitfelhalmozás logikájának semmilyen ellensúlya nincs.

Fontos hangsúlyozni persze, hogy a szövetkezet nem varázsszer. Számtalan olyan szövetkezeti kezdeményezés ismert, amelynek elsődleges célja nem az önfenntartás, hanem a globális tőkefelhalmozásba való előnyös betagozódás volt. Ezek ráadásul gyakran jelentős állami segítséggel jöttek létre: lásd például ugyanebben a cikkben lejjebb az észak-olaszországi szövetkezetek és a baszk Mondragon esetét vagy a Hangya szövetkezet történetét a második világháború előtti évtizedek Magyarországról (Sidó és Szarvas 2020). Ezzel együtt is úgy véljük azonban, hogy a közösségi tulajdonra és az adott közösségek jóllétének biztosítására alapuló szövetkezeti forma fontos eszköz lehet a fenntartható gazdasági átalakulást sürgető mozgalmak kezében (Gagyai 2020).

Ez már csak azért is igaz, mert a felfebb kifejtett alapvető különbségek ellenére a szövetkezetek a gazdasági teljesítmény szempontból nem feltétlenül maradnak el a piaci vállalatoktól¹, sőt válsághelyzetekben gyakran ellenállóbbnak is bizonyulnak². Mindezek alapján azt gondolhatnánk, hogy a szövetkezetek már most komoly ellenerőt képeznek a piacgazdasággal szemben, ez azonban sajnos nem igaz: Nagy Britanniában és

1 Néhány idevágó adat: Craig és Pencavel 1995-ös tanulmányukban az amerikai furnérlemezipart elemezték és arra jutottak, hogy az iparágban működő szövetkezetek termelékenységi szempontból jobban teljesítettek, mint a piaci szereplők (Craig és Pencavel 1995). Derek C. Jones 2015-ös cikkében az olasz építőiparon belül vizsgálta 26 szövetkezet és 51 piaci alapon működő cég 1981 és 1989 közötti teljesítményét, és nem talált szignifikáns különbséget a két csoport között termelékenységi szempontból (Jones 2015).

2 Egy 2006-os tanulmány szerint a szövetkezetekre jóval kevésbé jellemző a foglalkoztatásban megfigyelhető ingadozás: jóval ritkábbak és kisebb léptékűek a leépítések, mint a piaci cégeknél (Pencavel, Pistaferri és Schivardi 2006).

Franciaországban például csupán az összes foglalkoztatott 0,2-0,3%-a dolgozik szövetkezetekben, és a bizonyos régiók szintjén kifejezetten fejlett szövetkezeti infrastruktúrával rendelkező Olaszországban és Spanyolországban sem sokkal magasabb ez az arány (Alternative Models of Ownership 2017). Ennek elsősorban az az oka, hogy a szövetkezetek a piaci cégekkel ellentétben komoly külső akadályokba ütköznek a következő területeken:

Finanszírozás: A legtöbb bank és befektető bizalmatlanul tekint az olyan szervezetekre, melyek nem kizárólag a profittermelést tartják szem előtt; de fontos tényező az is, hogy a szövetkezetek nem kínálnak tulajdonjogot vagy részvényeket befektetésért cserébe: egy szövetkezetben minden tagnak egy szavazata van, függetlenül attól, hogy mekkora tulajdonrésze van a cégben, ez pedig a piaci befektetők számára nem túl kecsegtető opció. Mindezek következtében a dolgozói tulajdonban lévő, öngazgató cégek szinte minden esetben súlyos alulfinanszírozottsággal küzdenek.

A munkaerő ára: Mivel a piaci vállalatoknál egy szűk tulajdonosi kör dönt mindenről, ezért jóval könnyebb megoldani a bérek alacsonyan tartását akár belső megszorításokon, akár a vállalat tevékenységének külföldre szervezésén keresztül – ez egy olyan cégben, ahol minden dolgozó tulajdonos is egyben, és így beleszólása van ilyen jellegű stratégiai döntésekbe is, nyilvánvalóan nem kivitelezhető.

Adózás: Szövetkezetet nem csak egy-egy vállalat szintjén lehet csinálni. Arra is van mód, hogy kiterjedt szövetkezeti hálózatok épüljenek ki, melyeknek sok kisebb szövetkezet vagy vállalat része, melyek együtt intézik a munkájukhoz szükséges inputok beszerzését, sőt kereskednek is egymással. Néhány ország (például Olaszország, Spanyolország vagy Horvátország) jogszabályai adókedvezményeket biztosítanak a szövetkezeti rendszereken belüli tranzakcióknak, így segítve az önálló gazdasági ökoszisztémák megerősödését. A legtöbb országban azonban az efféle belső tranzakciók adókedvezményeit csupán bizonyos árbevétel felett vehetik igénybe cégek, ami a piaci nagyvállalatoknak kedvez.

Know-how: a piaci vállalatok vezetéséhez szükséges tudás és gyakorlat viszonylag könnyen hozzáférhető az erre szakosodott szakirodalom és képzési rendszer segítségével. Ezzel szemben a valóban demokratikus – de emellett hatékony – munkaszervezéshez szükséges tudás és tapasztalat viszonylag nehezen hozzáférhető releváns tanácsadás és megfelelő képzések híján.

Ezen strukturális problémák és külső akadályok miatt a szövetkezeti és szolidáris gazdasági ökoszisztéma nem igazán képes organikusan növekedni – ehhez a fejlődést elősegítő speciális intézményekre és állami segítségre van szükség (Vanek 1975, Bateman 2018). Hogy pontosan milyen intézmények és intézkedések kellenek, ahhoz érdemes áttekinteni néhányat azok közül a létező példák közül, melyek más-más céllal ugyan, de többé-kevésbé sikeresen oldották meg a fenti problémákat. Az alábbiakban a kapitalista betagozódást célzó szövetkezeti hálózatokat (mint amilyen Észak-Olaszország és a baszk

Mondragon esete), valamint a társadalmi és környezeti reprodukciót célzó szövetkezeteket (az indiai Kerala esete) vegyesen elemezzük: célkitűzéseik és konkrét tevékenységük között ugyanis jelentős különbségek vannak, a sikereikhez vezető út azonban sok ponton hasonló volt, így fontos tanulságokkal szolgálnak elemzésünk szempontjából.

Az észak-olaszországi Emilia Romagna régióban körülbelül 800 000 ember, azaz a foglalkoztatottak 10%-a dolgozik szövetkezetekben, és körülbelül 6%-a tagja valamilyen szövetkezetnek – ez kifejezetten magas arány az európai átlaghoz képest (Corcoran és Wilson 2010). A térség szövetkezeti rendszerének gyökerei a 19. századra nyúlnak vissza, a szektor sikerének egyik titka pedig az, hogy a kezdetektől tudatosan lobbiztak a helyi politikai szereplőknél annak érdekében, hogy előnyöket harcoljanak ki a szövetkezetek számára. A lobbitevékenység egyik fő motorja a Legacoop, a régió legrégebbi szövetkezeti szövetsége: az egyes szövetkezetek ernyőszervezeteként működő Legacoop képes volt többek közt adókedvezményeket és munkahelyteremtési támogatásokat kiharcolni a szektornak, valamint elérte azt is, hogy az önkormányzatok előnyben részesítsék a szövetkezeteket beszállítóként a beszerzések és beruházások során. A második világháború utáni évtizedekben a baloldali pártok és önkormányzati szereplők, valamint a szövetkezetek közötti együttműködés olyan gyümölcsöző volt, hogy az 1980-as évekre a Legacoop 3,4 millió tagot számlált, az Emilia Romagna régió GDP-jének 12,75%-áért felelt és Olaszország negyedik legnagyobb exportőrévé vált (Dow 2003).

A fent taglalt finanszírozási problémákat leginkább két eszközzel sikerült áthidalni: egyrészt a Legacoop 1904-ben létrehozta a saját pénzügyi intézményét, amely kedvezményes hiteleket és pénzügyi tanácsokat nyújtott szövetkezeteknek, így a szektor kevésbé függött a piaci finanszírozástól. Másrészt az állami szabályozás kötelezte a szövetkezeteket arra, hogy az éves profitjuk egy részét (jelenleg a 30%-át) egy közös alapba különítsék el: ez egyfelől biztonsági tartalékot képez az adott szervezetnek, másfelől pedig ha esetleg eladják a szervezetet, akkor ezt a pénzt kötelező egy szövetkezeti szövetségnek vagy egy másik szövetkezetnek átadni. Hasonló szabályozás van érvényben Franciaországban is.

Összegezve: az észak-olaszországi szövetkezeti szektor sikerének egyik titka, hogy a szövetkezeteket összefogó ernyőszervezetek – gyakran a szakszervezetekkel és baloldali pártokkal szövetségben – sikeresen lobbiztak azért, hogy a helyi és a nemzeti kormányzatok különböző technikai, pénzügyi és szakértői támogatással lássák el őket, valamint kedvező adózási és jogi környezetet alakítsanak ki számukra (Alternative Models of Ownership 2017, Bateman 2018).

Ez a stratégia sok hasonlóságot mutat Európa másik szövetkezeti sikerrégiója, Baszkföld történetével. Itt alapította meg 1954-ben egy baszk pap, José María Arizmendiarieta a Mondragont, ami 2008-ra 100 000 ezer embert alkalmazott és 250 szövetkezetet fogott össze, ezzel pedig a világ talán leghíresebb szövetkezeti hálózatává vált. Akárcsak a Legacoop

esetében, a Mondragon sikeréhez is nélkülözhetetlen volt egy saját pénzügyi intézmény felállítása – ez az 1959-ben alapított Caja Laboral Popular (Dolgozó Emberek Bankja), amely a maga 1800 alkalmazottjával és 300 millió eurós éves bevételével máig a Mondragon központi intézményeként funkcionál (Arando, Freundlich, Gagó, Jones és Kato 2010). A Mondragon sikeréből tanulva a baszk régiós kormányzat, valamint Spanyolország más régióinak kormányai maguk is létrehoztak néhány intézményt, amelyek fő célja a szövetkezetek finanszírozása és fejlesztése volt, ez pedig nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a szövetkezeti filozófia és gyakorlat a Mondragonon túl is meghatározó szerepet töltsön be a baszk és a spanyol gazdaságban: Valencia tartományban például az 1970-es évektől indítanak szövetkezetfejlesztési programokat a Mondragon mintájára, ennek eredményeként pedig a kétezres évek elejére körülbelül 1500 szövetkezetet hoztak létre állami segítséggel a régióban (Bateman 2013).

A szövetkezeti szektor és a politikában befolyáshoz jutó baloldali politikai erők együttműködése természetesen Európán kívül is több figyelemreméltó fejleménnyel járt. Milford Bateman több dél-amerikai példát is említ, amikor amellett érvel, hogy nagy szükség van a helyi politika és az önkormányzatok segítségére a szövetkezeti és szolidáris gazdasági szektor felvirágoztatásához (Bateman 2018: 12–13). Brazíliában például a mezőgazdasági szövetkezetek a Lula elnök által 2003-ban elindított Fome Zero (Zéró Éhség) program keretén belül jutottak jelentős támogatáshoz, amikor a helyi és nemzeti kormányzatok úgy alakították át a közintézmények beszerzési rendszerét, hogy azok tudatosan szövetkezetektől kezdtek élelmiszert vásárolni (Da Silva, Del Grossi és De Franca 2011). Kolumbiában a takarékszövetkezeti rendszer erősödött meg hasonló együttműködéseknek köszönhetően: az 1960-as években Santander államban létrejött szövetkezeti bankrendszer hatékony alternatíváját nyújtotta az elsősorban külföldi kézben lévő és piaci alapon működő nagybankoknak. A modell kormányzati segítséggel terjedt el országszerte, és a takarékszövetkezeti rendszer a kétezres évekre a lakossági megtakarítások 21%-át kezelte az országban (Bateman 2018: 12–13, Solo és Manroth 2006). Az erős baloldali és munkásmozgalmi hagyományokkal rendelkező dél-nyugat-indiai Kerala államban az 1950-es évek baloldali kormányai kiemelt figyelmet szenteltek a tartomány szövetkezeti ökoszisztémájának, és a rendszeresen kormányra kerülő baloldali erők azóta is kedvező szabályozással, kedvezményes kölcsönökkel és vissza nem térítendő támogatásokkal, valamint komoly állami megrendelésekkel segítik a szektort (Kuruvilla 2019). Sőt Keralában külön minisztérium foglalkozik a helyi szolidáris gazdaság fejlesztésével, Brazíliában pedig hasonló államtitkárságot hoztak létre.

A keralai és a dél-amerikai példák mindemellett azért is különösen inspirálók és előremutatóak, mert ahogy azt már említettük, az észak-olaszországi, a baszkföldi és sok más államilag támogatott szövetkezeti rendszerrel ellentétben ezek elsősorban nem ún. developmentalista kezdeményezések: azaz nem az a fő céljuk, hogy egyfajta alternatív, szövetkezeti iparpolitikával előnyösen kössék be a maguk régióját a kapitalista világgazdaságba. A keralai és sok

dél-amerikai szolidáris gazdasági rendszer valami mást próbál megvalósítani: nem a növekedést és a kapitalista világrendszerbe való előnyös betagozódást, hanem a társadalmi reprodukciót, az élet újratermelését tűzte ki fő céljául. Ebből kifolyólag legtöbb programjuk nem exportorientált ipari termelés, hanem az önfenntartást célzó tevékenység: energiatermelés, mezőgazdálkodás, kiskereskedelem stb. Az ún. extraktív (azaz a profit kinyerését célzó) gazdaság és a reproduktív (azaz a társadalom és a természeti környezet folyamatos regenerációját célzó) gazdaság szembeállítását kulcsfontosságú mind a cikkben szereplő esetek, mind a szolidáris gazdasági paradigma szempontjából. Az extraktív gazdaság ugyanis elősegítheti az önfenntartást és a társadalmi reprodukciót helyi szinten, ám ezt csak azon az áron képes megtenni, hogy valahol olcsó munkát és erőforrásokat zsákmányol ki: a Mondragont is érik kritikák, melyek szerint a szövetkezet hiába biztosít demokratikus beleszólást és jólétet a baszk tagok számára, eközben külföldi beszállítóit ugyanúgy kizsákmányolja, mint egy piaci cég, és a termeléshez szükséges alapanyagokhoz is környezetkárosító módon jut hozzá (Bamburg 2017). A reproduktív gazdaság ezzel szemben az alapvető erőforrások olcsóvá tétele és elsajátítása nélkül szervezi meg az önfenntartást (Moore 2019).

Figyelemreméltó pozitív példaként említhető a keralai Kudumbashree program, amelyet helyi családok önfenntartó élelmezésére hoztak létre 1998-ban. A program minden felnőtt nő számára nyitott, ám minden háztartásból csak egy nő lehet tag. A gazdálkodás egyénileg vagy közösségben zajlik, ökológiailag fenntartható módon, egy-két hektáros földeken. A cél a tagok családjainak élelmezése, és csak az ezen felül megtermelt többletet adják el a piacon. A rendszer sikeresen működik, aminek köszönhetően mára a keralai háztartások körülbelül 60 százaléka képviselteti magát a projektben, melynek összesen 4,5 millió tagja van – ezzel pedig az egyik legnagyobb elérésű nemek közötti egyenlőséget elősegítő projektté nőtte ki magát (George 2017, Sainath 2018).

A fentieket összegezve: ökológiailag és társadalmilag is fenntartható, szolidáris gazdasági ötletekből és kezdeményezésekből sehol nincs hiány, azonban ezek az ötletek és szervezetek ritkán tudnak megerősödni és organikusan növekedni, ugyanis hamar külső akadályokba ütköznek. Éppen ezért annak érdekében, hogy a szolidáris gazdasági szektor képes legyen növekedni és terjeszkedni, jelentős segítségre van szüksége – többek közt baloldali pártok, önkormányzatok és kormányok részéről. Konkrétan a szövetkezetek és a szolidáris gazdasági szektor számára kedvező adózási és jogi környezet kialakítására, kedvezményes finanszírozás és szakértői tanácsadás biztosítására, valamint az állami beszerzési és beruházási politikák átalakítására lenne szükség.³ Ez utóbbiról lesz szó bővebben a következő fejezetben.

3 A magyar kontextusról: a szociális szövetkezetek támogatása hasonló elgondolások mentén indult el az Európai Unió tagországaiban – így köztük Magyarországon is –, ám a megvalósítás rengeteg

AZ ÖNKORMÁNYZATOK LEHETŐSÉGEI

A szabályozási környezet megváltoztatása és a pénzügyi, technikai és szakmai segítségnyújtás fontos előfeltétele annak, hogy minél több szövetkezet és szolidáris gazdasági kezdeményezés jöjjön létre és erősödjön meg. Ha azonban a piacgazdaság ökológiailag és társadalmilag fenntartható alternatíváját kívánjuk felépíteni, ahhoz nem elég egyszerűen sok, többé-kevésbé elszigetelt szövetkezetet létrehozni. Valódi alternatíva csak úgy jöhet létre, ha az önfenntartást szolgáló közösségi kezdeményezéseket egy ökoszisztémába kapcsoljuk össze – azaz ha egy olyan gazdasági körforgást hozunk létre, amely nem csak egy-egy tevékenységre szakosodik, hanem funkciók sokaságát tölti be, és így kielégíti az adott közösség alapvető igényeit.

A brit New Economic Foundation nevű szervezet példáját kölcsönözve a koncepciót a következőképpen lehet egyszerűen szemléltetni: a helyi gazdaság általában úgy működik, mint egy lyukas vödör, amit hiába töltenek meg vízzel, az a lyukakon keresztül mindig kifolyik (Ward és Lewis 2002). Egy helyi közösség, mondjuk egy kisváros esetében ez annyit jelent, hogy a helyi gazdaságba áramló erőforrásokat (leginkább az ott lakók, az önkormányzat és a helyi állami intézmények bevételeit) jellemzően nem helyi gazdasági szereplőknél, hanem jórészt nagyvállalatoknál és multinacionális cégeknél költik el, ami sok esetben azt eredményezi, hogy egy-egy régióból több erőforrás megy ki, mint amennyi bejön. Ez a hiány jellemzően munkanélküliséget, a helyi kis- és középvállalkozások pangását, ingatlanok kihasználatlanságát eredményezi. A cél az lenne, hogy a „lyukakat”, melyeken keresztül az erőforrások kiáramlanak, az önkormányzatok és a helyi állami szervek betömjék: azaz helyi vállalkozásokat hozzanak létre a fontosabb igények kielégítésére, például helyben termeljék meg az elfogyasztott élelmiszert, ahelyett, hogy a világ másik felén megtermelt alapanyagokat fogyasztanának. A „lyukak” betömésével csökkenteni lehet a hiány miatt kialakult negatív társadalmi következményeket (pl. a munkanélküliséget), illetve a gazdasági folyamatok helyben tartása nagyobb társadalmi kontrollt tesz lehetővé a gazdaság felett.

Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a gazdaság effajta relokalizációja megintcsak nem varázsszer: nem jelent automatikusan megoldást a globális piacgazdaság által okozott ökológiai és társadalmi válság helyi megnyilvánulásaira. Ehhez olyan helyi gazdaságélénkítő programra van szükség, amely nem egyszerűen csak relokalizálja a gazdaságot (azaz multinacionális piaci cégek helyett helyi piaci cégeket hoz létre), hanem egyben környezeti és közösségi szempontok mentén, a társadalmi és ökológiai reprodukciót célul kitűzve teszi mindezt (vagyis multinacionális piaci cégek helyett közösségi tulajdonban lévő és

kívánnivalót hagyott maga után. A szociális szövetkezeti rendszer kritikájáért lásd ebben a lapszámban Kiss Júlia és Mihály Melinda tanulmányát.

ökológiailag tudatos szervezeteket hoz létre). Ez utóbbit célozza az amerikai Democracy Collaborative nevű szervezet 2005-ben kidolgozott *community wealth building* (magyarul: közösségi vagyongyarapítás) néven futó koncepciója (The Democracy Collaborative 2005). Az elképzelés arra tesz javaslatot, hogy az ipari termelés külföldre szervezése után lecsúszó, magas munkanélküliséggel és rengeteg szociális problémával küzdő amerikai városok revitalizációját a helyben működő nagy állami intézmények (kórházak, egyetemek stb.) köré szervezett szövetkezeti rendszerekkel lehetne elérni. Ezek az intézmények ugyanis nagyon komoly gazdasági erőt képviselnek: az amerikai kórházak és állami egészségügyi intézmények összesen 900 milliárd dollárt költenek évente és körülbelül 400 milliárd dollárnyi befektetésük van. Ha ehhez az egyetemeket is hozzáadjuk, akkor évi 1,5 ezer milliárd dolláros költésről és 1 trillió dollárnyi befektetésről beszélünk összesen (Hanna 2019: 97). Ha az intézmények ennek a pénznek csak egy kis részét elkezdik ökológiailag fenntartható szövetkezeti beszállítókra költeni, már az is hatalmas lökést adhat a helyi szolidáris gazdasági szektornak.

A Democracy Collaborative az alábbi nyolc pontban foglalta össze a módszertan alapelveit (Hanna 2019: 94–96):

- 1) a munka elsőbbsége a tőkével szemben – mivel egy olyan gazdaság építése a cél, melyben az emberek jóléte fontosabb a tőkefelhalmozásnál,
- 2) széles tulajdonosi réteg kialakítása – mivel egyenlőségről csak akkor beszélhetünk, ha a vagyon és a beleszólás joga is egyenlően van elosztva,
- 3) aktív, demokratikus részvétel a munkahelyeken is,
- 4) multiplikátor hatás – a helyi vállalkozásoknál elköltött pénz nagyobb részét költik el helyben, ez pedig szintén hozzájárul a közösség gyarapodásához,
- 5) helyi befektetések – a horgonyintézmények rendelkezésére álló tőkefelesleg fenntartható lakhatásba, zöldenergiába és közösségi tulajdonban lévő vállalkozásokba irányítása,
- 6) együttműködés – tartós gazdasági és politikai erő építése együttműködésekön keresztül,
- 7) helybeliség – helyi emberek alkalmazása,
- 8) rendszerszintű változás – a *community wealth building* nem kis, elszigetelt projekteket épít, hanem egy átfogó, rendszerintű változás első lépéseit készíti elő és kísérletezi ki.

A *community wealth building* ötletének első gyakorlati megvalósítása az Ohio állambeli Clevelandben indult el a kétezres évek közepén. A város a neoliberalizmus alatt zajló dezindusztrializáció egyik nagy vesztese: a fokozatosan eltűnő munkahelyek miatt Cleveland lakossága 58%-kal csökkent 1950 óta, a megmaradt lakosság 27%-a pedig a szegénységi

küszöb alatt él, ami kimagaslóan rossz eredménynek számít még Amerikán belül is (Sheffield 2017). Ugyanakkor több nagy nonprofit, részben állami intézmény működik továbbra is a városban: ilyen a Cleveland Klinika, a Case Western Reserve Egyetem és az Egyetemi Kórházak, melyek együtt 3 milliárd dollárt költenek el évente összesen. Ezeket a Democracy Collaborative horgonyintézményeknek hívja (*anchor institutions*), mivel le vannak horgonyozva a helyi közösségben, az ipari üzemekkel szemben nem tudnak könnyen továbbállni, és így meglehetősen biztonsággal lehet rájuk építeni egy szolidáris gazdasági városrehabilitációs projektet.

A koncepciót kidolgozó Democracy Collaborative nevű szervezet 2008-ban kezdett el dolgozni a clevelandi önkormányzattal és a Cleveland Alapítvánnyal. A cél az volt, hogy egyfajta mintaprojektet hozzanak létre a városban, amely aztán máshol is alkalmazható lesz. Az együttműködés keretén belül – az önkormányzat és az alapítvány jelentős anyagi támogatásával – létrehozták az Evergreen Cooperatives nevű ernyőszervezetet, amely mára három szövetkezetet és egy tanácsadó intézményt fog össze. Az első az Evergreen Cooperative Laundry nevű mosoda, amely fenntartható technológiákat alkalmazva kezeli helyi hotelek, kórházak és ápolóotthonok mosnivalóját.⁴ A második az Evergreen Energy Solutions, egy zöldenergiával foglalkozó szövetkezet, amely lakossági ügyfeleknél, vállalkozásoknál és állami intézményeknél végez hőszigetelést és telepít napelemeket.⁵ Az Evergreen által alapított harmadik szövetkezet a Green City Growers, egy 3,2 hektáros, hidropóniás üvegház, ahol salátát és zöldségeket termesztenek a város menzái számára.⁶ A negyedik és egyben legújabb szervezet a 2018-ban alapított Fund for Employee Ownership – egy tőkebefektető és tanácsadó intézet, amely segít hagyományos piaci cégeket munkástulajdonban lévő szövetkezetekké átalakítani.⁷ Az Evergreen szövetkezetek helyi embereket foglalkoztatnak, előnyben részesítve azokat, akik büntetett előéletűek vagy alacsony iskolázottságuk miatt máshol nehezen találnak munkát. A dolgozók 6–12 hónapos betanulási és próbaidőszak után válnak szövetkezeti taggá, azaz a vállalkozás résztulajdonosává és döntéshozójává.

A clevelandi modellre komoly figyelem irányult az elmúlt évtizedben és több amerikai város is elkezdte alkalmazni az itt kikísérletezett módszertant: a New York állambeli Rochester szintén a Democracy Collaborative-vel kezdett együttműködésbe, a Colorado

4 Bővebben lásd: <http://www.evgo.com/ec/>

5 Bővebben lásd: <http://www.evgo.com/e2s/>

6 Bővebben lásd: <http://www.evgo.com/gcg/>

7 Ebben külön figyelmet szentelnek azoknak a családi kisvállalkozásoknak, ahol a tulajdonos nyugdíjazás előtt áll, és hajlandó a dolgozókra bízni az üzlet igazgatását nyugdíjba vonulása után. Bővebben lásd: <http://www.evgo.com/tfeo/>

állambeli Denver pedig a clevelandi modell mintájára létrehozott egy nonprofit tőkebefektető intézményt, amely háborús veteránoknak és alacsony bevételű családoknak segít szövetkezeteket létrehozni. A clevelandi modell legsikeresebb és egyben továbbfejlesztett változata azonban mégsem Amerikában, hanem az óceán túloldalán, Nagy-Britanniában alakult ki: egész pontosan az észak-angliai Preston városában.

Preston szintén nagy múltú iparvárosként sínylette meg a neoliberalizmus évtizedeit. Az önkormányzat a kétezres években egy nagyberuházással – egy 700 millió fontból épülő bevásárlóközpont felépítésével – szeretett volna új életet lehelni a városba, ám a projekt a 2008-as gazdasági válság következtében nem tudott megvalósulni. Matthew Brown munkáspárti képviselő és az önkormányzat szociális bizottságának tagja ekkor vetette fel, hogy Cleveland mintájára Prestonban is kipróbálhatnák a *community wealth building* módszerét. Brown 2012-re elérte, hogy a város a brit Centre for Local Economic Strategies nevű szakértői szervezettel közösen belevágjon a kísérletbe. Ők is azzal kezdték a munkát, hogy azonosították a városban működő potenciális horgonyintézményeket. Ezekről a kutatás során kiderült, hogy bár több ezer embernek adnak munkát helyben és több százmillió fontot költenek el évente, a pénz nagy része mégis elhagyja a közösséget – 20 elköltött fontból csupán egy font maradt prestoni székhelyű cégeknél (Hanna, Guinan és Bilsborough 2018). Brown és csapata hat horgonyintézményt győzött meg arról, hogy kezdjenek el tudatosan helyi vállalkozásoknál költeni. Ehhez sokszor alapjaiban kellett átalakítani az adott intézmények beszállítói rendszerét: 2015-ben például felszabdalták a Lancashire megyei iskolák közétkeztetési közbeszerzését, ugyanis a helyi gazdálkodók egyike sem lett volna képes minden terményt és alapanyagot a kívánt mennyiségben megtermelni. Ehelyett a helyi gazdákat előnyben részesítendő külön közbeszerzést írtak ki a tej, a tojás, a joghurt stb. beszállítására (Chakraborty 2018). A munka látványos eredményekkel járt: 2013-ban még a hat darab helyi horgonyintézmény csupán 38 millió fontot költött el Prestonban és 292 milliót Lancashire megyében – 2017-re viszont már 111 milliót költöttek Prestonban és 486 milliót a megyében, mindezt úgy, hogy a költségvetésük az állami megszorítások miatt évi 750 millióról 616 millióra csökkent (Chakraborty 2018). Emellett a megye nyugdíjalapja megfizethető lakhatásba és diákszállók építésébe fekteti a pénzét, rendszeresen új szövetkezetek születnek, és tervbe van véve egy helyi bank és egy helyi energiaszolgáltató alapítása is. Az érdemi változáshoz természetesen sokéves, sőt évtizedes megfeszített munkára van még szükség, ám a siker első jelei már most is látszanak, Preston pedig a Jeremy Corbyn által vezetett Munkáspárt gazdaságpolitikájának mintaprojektjévé vált.⁸

8 Erről bővebben lásd: <https://www.lep.co.uk/news/latest/jeremy-corbyn-praises-preston-1-8804140>. Letöltve: 2019. december 1.

A fenti példák mellett a világ sok más városa kezdett bele az önkormányzati politikát alapjaiban újragondoló kísérletekbe. Ezt a mozgalmi hullámot, amely nagy hangsúlyt fektet az állampolgárok döntéshozatalba való bevonására, a városi közjavak (közterek, közszolgáltatások) kiterjesztésére és ténylegesen közösségivé tételére, valamint a várostervezés ökológiai szempontok mentén történő újragondolására, átfogóan municipalizmusnak szokták nevezni. A municipalizmus legismertebb példája Barcelona, ahol 2015 óta a helyi mozgalmakból kinőtt politikai kezdeményezés, a Barcelona en Comú adja a polgármestert és vezeti az önkormányzatot. A Barcelona en Comú a hátszágát jelentő állampolgári mozgalmakkal szoros szövetségben számos progresszív rendeletet hozott és előremutató gyakorlatot honosított meg: a lakhatási válság mérséklése érdekében adót vetett ki az üresen álló ingatlanok tulajdonosaira (O’Sullivan 2019) és szociális bérlakásokat épít, rendszeres szomszédsági gyűléseket és fórumokat szervez, melyeken a lakosság megvitatja az őket érintő ügyeket (Rushton 2019). A témánk szempontjából azonban még egy fokkal érdekesebbek a Barcelona en Comú gazdasági önrendelkezésre, valamint a városi *commons* és a helyi szolidáris gazdaság fejlesztésére irányuló erőfeszítései. Ehhez a már létező szervezetek tagjaival és képviselőivel közösen kidolgozták a 31 pontból álló ún. Impetus tervet (The Impetus Plan 2016), melyben összefoglalták a legfontosabb teendőket: ide tartozik a már működő szervezetek, illetve a születőben lévő projektek segítése kedvezményes hitelekkel, vissza nem térítendő anyagi támogatással, szakértelemmel és technikai támogatással, de emellett a terv része a szolidáris gazdaság elveinek és módszereinek népszerűsítése is a város lakosságának körében. A munkát a Szociális Gazdaságért és Helyi Fejlesztésért Felelős Bizottság, illetve az önkormányzat által kijelölt Szolidáris Gazdasági Biztos koordinálja, a már megvalósult eredmények között pedig ott van például egy frissen alapított önkormányzati hitelintézet, illetve a 35 ezer négyzetméteres szervezetközi központ, a Coopolis.⁹

Jóval kisebb léptékben ugyan, de a gazdaság relokalizációjára és közösségivé tételére irányuló hasonló kezdeményezések Magyarországon is felütötték a fejüket. Az alulról szerveződő kezdeményezések közül a bevásárlóközösségeket érdemes megemlíteni, illetve ezek közül is kiemelkedik a 2012-ben alapított Nyíregyházi Kosár. A kezdeményezés egyik szervezője, Zaltnay László nyilatkozataiban rendszeresen kitér a nyíregyházi és észak-alföldi régió élelmiszerpiacával kapcsolatban arra, hogy a helyiek által élelmiszerre elköltött pénz jórésze elhagyja a térséget és nemzetközi kiskereskedelmi és agráripari vállalatoknál köt ki (Horváth 2019). A Nyíregyházi Kosár fejlesztése mellett a szervezet – a Baptista Szeretetszolgálat pályázati forrásait felhasználva – országos képzéseket indított és egy

9 Bővebben lásd: <https://bcn.coop/>

bevásárlóközösségek indításához és működtetéséhez szükséges szoftvert is kidolgozott a modell terjesztésének reményében.

Az állami beavatkozások szempontjából egy sokkal relevánsabb magyar példa egy kis baranyai település, Alsómocsolád esete. A 300 fős faluban ugyanis az elmúlt egy-két évtizedben rendkívül tudatos és átgondolt munka kezdődött, amely a helyi gazdaság felélénkítését tűzte ki célul. A helyi önkormányzatnál dolgozó közösség-szervező, Balogh Anikó elmondása szerint a 2008-as gazdasági válság idején erősödött meg az a felismerés a település vezetésében, hogy egy esetleges következő válság, illetve a klímaválság hatásait csak akkor lesznek képesek helyi szinten mérsékelni, ha a lakosság alapvető szükségletei közül minél többet képesek lesznek helyben kielégíteni (Kovács és Panyik 2015). Ezért egy önfenntartó település vízióját tűzték ki célul, melynek megvalósításához szakértői segítséget vettek igénybe (például a reformszocialista Liska-modellből is merítettek inspirációt). Balogh az önfenntartás két legfontosabb pilléréként az energiabiztonságot és az élelmiszer-biztonságot emelte ki. Az előbbi érdekében több zöldenergia-beruházást is megvalósítottak a faluban, az utóbbi céljából pedig egy sajátos szövetkezeti rendszert alakítottak ki. A cél az volt, hogy újra meghonosítsák a háztáji élelmiszertermelést, méghozzá a következő módon: az önkormányzat által támogatott szövetkezet kikölcsönöz haszonállatokat a programban résztvevő lakosoknak, majd miután a helyiek felnevelték az állatokat, ezeket a szövetkezet fix áron visszavásárolja, végül pedig a piacon eladja. Emellett az önkormányzat 17 hektár termőföldön gazdálkodik és három telken közösségi kertet is üzemeltet, valamint folyamatos képzéseket biztosít a lakosoknak, így segítve őket abban, hogy elsajátítsák a gazdálkodás és az önfenntartás alapjait. Kiemelt cél a hagyományos helyi tudások újrafelfedezése és elterjesztése, mind a gazdálkodás, mind az építkezés, mind a környezetgazdálkodás terén. A helyi gazdaság élénkítésére egyébként helyi pénzt is bevezettek, ezt rigacnak hívják. Az önkormányzat által nyújtott 400 ezer forintos házfelújítási támogatásból például százezer forintot rigacban folyósítanak vissza nem térítendő támogatásként a programban résztvevőknek. A rigacot pedig helyi termények megvásárlására, illetve helyi szakemberek és segéd munkások alkalmazására fordíthatják az emberek, ezzel is élénkítve a helyi gazdaságban zajló értéklámlást. Fontos kiemelni, hogy mind a szövetkezeti, mind a helyi pénz-rendszert közösségi tervezéssel, Alsómocsolád lakosait aktívan bevonva alakították ki. Említést érdemel még, hogy Alsómocsoládon kívül több magyarországi településen zajlanak erőfeszítések a gazdaság relokálációjára – lásd például az élelmiszer- és energia-önrendelkezésre törekvő Rozsály¹⁰ vagy az ökológiai gazdálkodással és helyi pénzzel kísérletező Hajdúnánás esetét (Farkas 2019) –, ám ezek részletes elemzésére most nincs mód.

10 Bővebben lásd: http://storeinsider.hu/gazdasag/cikk/peldaerteku_a_magyar_onfenntarto_falu. Letöltve: 2019. november 26.

A magyar kontextusban két komolyabb korlát merül fel a gazdaság relokalizációjával kapcsolatban: az egyik az önkormányzatok hatásköre, a másik pedig az Európai Unió szabályozói szerepe. A 2010 utáni centralizációs törekvéseknek köszönhetően több közintézmény, köztük az iskolák és kórházak fenntartása az önkormányzatoktól állami szervekhez került, ez pedig megnehezíti nagyobb horgonyintézmények kialakítását. Kisebb léptékben azonban az önkormányzatoknak továbbra is van mozgástere: a bölcsődék, óvodák és idősgondozási intézmények még mindig az önkormányzatok fennhatósága alá tartoznak, így akár kísérleti terepként is szolgálhatnak a közétkeztetés zöld átalakításához. A másik korlátot az EU jelenti: az Európai Unió a szabad piac elveinek megfelelően szigorúan tiltja bizonyos piaci szereplők előnyben részesítését mások kárára. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a helyi termelők helyzetbe hozása multinacionális cégekkel szemben beleütközhet az EU versenyjogi szabályozásába. Az alábbiakban sajnos nincs tér arra, hogy ennek részleteit kifejtjük, így csak annyit jegyeznénk meg, hogy a nemzetközi versenyjogi szabályozás tanulmányozása, illetve a felmerülő veszélyek és lehetőségek feltérképezése fontos feladat lesz a téma iránt akár elméleti, akár gyakorlati szinten érdeklődők számára.

Cleveland, Preston és Alsómocsolád példái mindenesetre azt mutatják, hogy az önkormányzatoknak komoly szerepük lehet a helyi gazdaság ökológiai és közösségi elvek mentén történő átalakításában, függetlenül attól, hogy amerikai nagyvárosról vagy magyarországi kistelepülésről van szó.

AZ ÁLLAMI TULAJDON KITERJESZTÉSE ÉS DEMOKRATIZÁLÁSA

A klímaválság fenyegető közelsége miatt a fenti intézkedések mellett még ezeknél is nagyobb léptékű átalakulásokra van szükség, ráadásul a lehető legrövidebb idő alatt. Az üvegházhatású gázok kibocsátásának drasztikus csökkentése érdekében minél előbb el kellene érni az energiaszektor, a mezőgazdaság és az ipar lehető legnagyobb fokú zöldítését. Minden jel arra mutat azonban, hogy a leginkább szennyező iparágak a jelenlegi gazdasági logika és tulajdonviszonyok mellett nem képesek ezt az átalakulást véghezvinni, így komoly állami beavatkozásra lesz szükség. Az alábbiakban az energiaszektor példáján keresztül szemlélítjük, hogy mik a gátjai jelenleg egy zöld és demokratikus átalakulásnak, és hogy milyen eszközökkel lehetne azt elérni.

Az energiaszektor helyzete azért kiemelten fontos téma, mert a fosszilis energiaforrások – azaz a szén, a kőolaj és a földgáz – nagymértékű használata miatt ez az iparág felelős a globális üvegházhatású gázok kibocsátásának negyedéért (IPCC 2014). Ahhoz, hogy a szektor károsanyag-kibocsátása radikálisan csökkenjen, arra lenne szükség, hogy több

energiát állítsunk elő megújuló forrásokból és csökkentsük a fosszilis források központi szerepét az energiatermelésben. Az elmúlt évek néhány fejleménye (mint például a globális szénfogyasztás csökkenése vagy a megújuló energiaszektorba áramló befektetések mértékének növekedése) optimizmusra adhatott okot, sőt néhányan már a fosszilisenergia-korszak végétől kezdtek el beszélni¹¹ – az adatokat elnézve azonban ez az optimizmus sajnos teljesen megalapozatlannak tűnik (Sweeney és Treat 2017). Hiába nőtt ugyanis a zöldenergia iránti kereslet és a megújuló energiatermelésbe fektetett tőke mennyisége, eközben a világ növekvő energiaéhsége miatt a kőolajból és földgázból előállított energiafogyasztás is jelentősen nőtt, így minden pozitív részeredmény ellenére a globális széndioxid-kibocsátás 2018-ban 1,7%-kal emelkedett (REN21 2019). Ez a trend pedig többek közt új olajmezők feltárásának¹², valamint a klímapolitika lassítását és a közvélemény befolyásolását célzó energiaipari lobbitevékenységnek köszönhetően minden bizonnyal a jövőben is folytatódni fog.

Jól látszik tehát, hogy a jelenlegi módon, piaci körülmények között a zöldenergiára való gyors átállás nem tud megtörténni, ugyanis a világ folyamatosan növekvő energiaszükségeit még mindig olcsóbb és könnyebb fosszilis energiával kielégíteni. Ahhoz, hogy ez változzon, komoly társadalmi nyomásgyakorlásra és állami beavatkozásra lenne szükség. A Trade Unions for Energy Democracy (Szakszervezetek az Energiademokráciáért) nevű nemzetközi szervezet a *Resist, Reclaim, Restructure* – vagyis ellenállás, visszakövetelés és újraszervezés – hármas jelszava mentén foglalta össze a legfontosabb teendőket (Sweeney 2013).

1) Először is a fosszilisenergia-iparág további növekedését kell megakadályozni. Ez elengedhetetlenül fontos a CO₂-kibocsátás megfékezése érdekében, így a fosszilis energiában utazó cégekkel szembeni ellenállásra van szükség mind a mozgalmak, mind az államok oldaláról: ide tartozik például a fosszilisenergia-iparnak juttatott befektetések, támogatások és kedvezmények azonnali eltörlése¹³, az új fosszilisenergia-beruházások megakadályozása,

11 Lásd például a Greenpeace következő közleményét: *COP21 Deal Shows the End of Fossil Fuel is Near, Now We Must Speed Its Coming*. Interneten: <https://www.greenpeace.org/usa/cop21-deal-shows-the-end-of-fossil-fuels-is-near-now-we-must-speed-its-coming/>. Letöltve: 2019. november 17.

12 A 2019 végén Brazíliában, Kanadában, Norvégiában és Guyanában feltárt olajmezőkön az előrejelzések szerint napi egymillió hordó olajat termelnek majd ki 2020-ban és napi kétmilliót 2021-ben. Erről bővebben lásd (Krauss 2019).

13 Ezzel kapcsolatban kisebb sikerekként említhetők például a Norvég Állami Befektetési Alap, valamint az Európai Befektetési Bank azon döntései, miszerint leállítják minden szén-, földgáz- és kőolaj-kitermelésre irányuló projekt finanszírozását. Ezzel az előbbi összesen 13 milliárd dollárt, az utóbbi pedig évi kétmilliárd eurót von ki a szektorból. Bővebben lásd (Ambrose 2019) és <https://www.bbc.com/news/business-50427873>. Letöltve: 2019. december 1.

a meglévők megadóztatása, valamint a lakosság felvilágosítása. Mindebben fontos szerepet játszhatnak az energiaipar dolgozóit megszervező szakszervezetek, melyek akár sztrájkokkal vagy direkt akciókkal tarthatnak ellent a privatizációs törekvéseknek és az új beruházásoknak – az erre irányuló szakszervezeti mozgósítás részleteiről lásd Csurgó Dénes és Fabók Márton cikkét ebben a lapszámban.

2) Második lépésként ki kell vonni a piaci cégek fennhatósága alól az energiatermelést és energiaszolgáltatást: az 1970-es években elkezdődött, majd az 1980-as és 1990-es években csúcsra járó privatizációs hullám során rengeteg állami szolgáltatás, köztük az energiaszolgáltatás is magánkézbe vagy ún. *public-private partnerships*ek, PPP-k (a köz- és magánszféra közti együttműködések¹⁴) fennhatósága alá került a világ számos országában. Mivel azonban ezek a magán közműcégek elsősorban a profitmaximalizálásra optimalizáltak, ezért lényegében képtelenek arra, hogy véghezvigyék a rengeteg tőkét igénylő – és így rövid és középtávon gyakorlatilag biztosan veszteséget jelentő – infrastruktúra-zöldítést.

3) Harmadik, ám legalább ugyanilyen fontos lépésként pedig az ekképpen kialakult állami tulajdon tényleges közösségi tulajdonná alakítására lenne szükség: azaz arra, hogy az állam jelentős erőforrások megmozgatásával úgy alakítsa át az infrastruktúrát, hogy az egyrészt néhány évtized leforgása alatt megújuló forrásokból termelje az energia jelentős részét, másrészt pedig a hagyományos állami óriásvállalatokkal szemben teret adjon az energia-önrendelkezésnek és a közösségi energiatermelésnek, valamint hogy a stratégiai kérdésekben beleszólást adjon a dolgozók és a fogyasztók érdekképviselőinek (Cumbers 2012, Sweeney 2013: 31–48). Napjaink szolidáris gazdasági mozgalmai tehát világossá teszik, hogy a piaci logika által okozott problémákra nem a központosítás és az állami bürokrácia jelentenek valódi megoldást, hanem a tulajdon, a hatalom és a döntési jogkörök radikális decentralizációja.

Ez a nagyívű vízió ma még a világ egyik országában sem valósult meg a gyakorlatban, ám egyre több társadalmi mozgalom követeli az energiaszektor piaci szereplőktől való visszaszerzését és az ökológiai fenntarthatóság, illetve a gazdasági demokrácia szempontjainak megfelelő újraszervezését. Berlinben például 40 civil szervezet koalíciójából 2011-ben létrejött a Berlini Energia-kerekasztal, amely a város energiaellátásának önkormányzati kézbe vételét és átalakítását követelte három fő szempont mentén:

- ökológiai szempont: itt a szén- és atomenergia betiltása, a megújuló energiaforrások gyors kiépítése, valamint a vállalatok és a háztartások energiahatékonyságának javítása szerepeltek fő célként;

14 A *public-private partnership* programok kudarcáról bővebben lásd (Hall 2015).

- demokratikus szempont: az elképzelések szerint az önkormányzati energiaszolgáltatót irányító bizottságban a város által kinevezett szakértők mellett a dolgozók és az állampolgárok szabadon választott képviselői is helyet kell kapjanak, a lakosság pedig az évente megrendezett szomszédsági gyűléseken kap tájékoztatást és beleszólást az energiaszolgáltató mindenkit érintő ügyeibe;
- szociális szempont: az energiaipar zöld átalakításának együtt kell járnia a gazdasági (és egyben energia) egyenlőtlenségek elleni küzdelemmel. Mind a már említett Trade Unions for Energy Democracy (Matthews, Barria és Roy 2016), mind a berlini energiakampány határozottan kiállt az energiaszegénység csökkentése mellett. Ez többek közt a rászoruló háztartások energiahatékonyságának növelését és modern, energiatermelő berendezésekkel való felszerelését jelenti (Wenderlich 2013).

A berlini kezdeményezés végül egy helyi népszavazáson elbukott, de Hamburgban egy hasonló célokat kitűző társadalmi mozgalom végül győzni tudott, így ott megindult a város energiahálózatának önkormányzati átvétele (Becker 2017). Emellett Barcelona vagy a Colorado állambeli Boulder is elindította a helyi energia-önrendelkezést előkészítő folyamatot, 2019 őszén pedig a legnagyobb brit szakszervezeti szövetség, a Trades Union Congress bejelentette, hogy támogatja a Munkáspárt javaslatát a teljes nagy-britanniai energiahálózat államosítására.¹⁵

Az energiaszektor példája megmutatja, hogy a klímaválság megfékezéséhez szükséges átalakulásokhoz a piaci szereplők visszaszorítására és a kulcsfontosságú infrastruktúra (energia, víz- és közúthálózat stb.), valamint a fontosabb iparágak (mezőgazdaság, pénzügy stb.), állami tulajdonba vételére, ezzel párhuzamosan pedig gyors zöldítésére és demokratizálására van szükség. A neoliberais dogmákkal ellentétben ez nem járna feltétlenül hatékonyságromlással: számtalan összehasonlító elemzés mutatott rá arra, hogy a piaci alapon működtetett közszolgáltatások jelentősen pazarlóbb módon és rosszabb minőségben működnek, mint állami kézben maradt társaik (Hall 2016, Hanna 2018a: 36–51). Ráadásul a piaci cégek sokszor kifejezetten ellenérdekeltek az ökológiai fenntarthatóság előmozdításában: egy piaci alapon működő szemszállító cég vagy egy energiaszolgáltató vállalat például nem érdekelt abban, hogy különböző intézkedéseken és felvilágosító kampányokon keresztül rávegye a fogyasztókat az általuk megtermelt szemét vagy elfogyasztott energia mennyiségének csökkentésére. Ugyanígy sokkal nehezebb az előző fejezetben tárgyalt gazdasági relokalizációt is megvalósítani, ha például a kórházi vagy iskolai étkeztetés magánkézben van, ezek a cégek ugyanis elsősorban abban érdekeltek,

15 Bővebben lásd: <http://unionsforenergydemocracy.org/tued-bulletin-91/>. Letöltve: 2019. december 8.

hogy minél olcsóbban jussanak élelmiszerhez, nem pedig abban, hogy helyben megtermelt és ökológiailag fenntartható módon előállított élelmiszert szerezzenek be.

Valószínűleg mindenkiben fölmerül a kérdés, hogy az államok miből finanszíroznák teljes iparágak átvételét. Erre többek közt Thomas M. Hanna, a clevelandi modellt is jegyző Democracy Collaborative kutatási igazgatója dolgozott ki néhány modellt, igaz elsősorban az amerikai kontextusra alkalmazva (Hanna 2018a: 89–93). Hanna abból indul ki, hogy a neoliberális időszak finanszírozási folyamatai miatt rengeteg szabadon mozgó tőke van a gazdaságban, ám ez a tőke a lehető legnagyobb megtérülést keresi, így a zöld átalakulást elősegítő projektek helyett a legkülönbébb szektorokba ömlik a pénz az ingatlanpiactól az IT-szektorig. Az így kialakult pénzügyi buborékok azonban időről időre megroppantják a bankokat és a nagy pénzügyi intézményeket, melyeket aztán az amerikai állam ment ki – ennek leghíresebb példája a 2008-as válságot követő, végül több ezer milliárd dollárra rúgó pénzügyi mentőcsomag volt.

Hanna amellett érvel, hogy a legközelebbi bankmentés során az állam ne ingyen adja oda a bankoknak ezt a rengeteg pénzt, hanem cserébe kérjen szavazati jogot a bankokat irányító testületekben, vagy – a pénzügyi mentőcsomag méretétől függően – egyenesen vegye át a kimentett bankokat az adófizetői pénzért cserébe. Ennek az elsődleges hozadéka az lenne, hogy így az állam képes lenne jelentős mennyiségű kedvezményes hitelt bocsátani a zöld átalakulás fedezésére. Másrészt pedig az államosítás után lehetőség nyílna a nagy pénzügyi intézmények demokratizálására és a tényleges társadalmi kontroll biztosítására. Példának Costa Rica harmadik legnagyobb bankját, a Banco Populart hozza (Hanna 2018a: 93): ezt a pénzintézetet a costa ricai állam hozta létre 40 évvel ezelőtt a gazdaságfejlesztés támogatására és azóta is egyfajta állami-szövetkezeti hibridként működik. Minden betéttulajdonos automatikusan szövetkezeti taggá válik egy év után. A tagok közül kiválasztott 290 emberből áll össze a bank demokratikus közgyűlése, amely egyfajta tanácsadó testületként működik stratégiai kérdésekkel kapcsolatban, valamint négy embert delegál a bank héttagú vezetőségébe (aminek a fele kötelezően nőkből kell álljon). A bank deklarált célja, hogy befektetései ne csak gazdaságilag, hanem szociálisan és ökológiailag is megtérüljenek, így mára a Banco Popular Costa Rica ökológiailag fenntartható projektjeinek fő finanszírozójává vált, emellett pedig bevételeinek egy részét társadalmi célokra költi a Szociális Bank leányintézményén keresztül. Hanna ehhez hasonló működésmódot képzel el a következő válság során állami kézbe kerülő bankoknak is, melyek így a zöldberuházások motorjává és a pénzügyi szektor demokratizálásának fő intézményeivé válhatnak (Hanna 2018b).

Egy alternatív javaslat a szintén a 2008-as válság utáni helyzet kezelésére alkalmazott ún. *quantitative easing* (mennyiségi enyhítés) zöld célokra használása. A *quantitative easing* jegybankok eszköze volt arra, hogy a válság hatását csillapítsák, mégpedig oly módon, hogy

lényegében a semmiből létrehoztak rengeteg pénzt, és ezt rázúdították a pénzpiacokra (leginkább úgy, hogy állampapírokat és vállalati kötvényeket vásároltak nagy mennyiségben bankoktól). Carla Skandier, a Next System Project nevű szakértői szervezet egyik kutatója amellett érvel, hogy a bankok feltőkésítése helyett ezt a rengeteg állami pénzt a fosszilis ipar kivásárlására lehetne fordítani, így elérve azt, hogy az állami kézbe kerülő olaj- és gázmezőket ne kezdjék el kitermelni (Skandier 2018).

A fentieket összegezve tehát: a piaci vállalatok környezeti és társadalmi szempontból káros tevékenységeinek mozgalmi és állami eszközökkel való visszaszorítása, a kulcsfontosságú gazdasági szektorok állami kézbe vétele, valamint az így kialakított állami tulajdon zöld és demokratikus átszervezése kiemelt feladatnak tűnik, ha el akarjuk kerülni a klímakatasztrófát. A harmadik lépést egyébként érdemes külön is hangsúlyozni, mert természetesen az államosítás önmagában még nem jelent automatikusan zöld és demokratikus működést: hogy mást ne mondjunk, 2010 után Magyarországon is állami kézbe került az energiaszektor, a közmű-infrastruktúra és a bankrendszer jelentős része, ám ennek egyfelől a Fidesz által támogatott belső felhalmozás (Éber, Gagy, Gerőcs és Jelinek 2019) biztosítása volt a célja (lásd például a Mátrai Erőmű és az E-On tiszántúli áramhálózatának átvételét a Mészáros Lőrinchez tartozó Opus vállalatcsoport által vagy a 2014-ben az állam által felvásárolt MKB Bank átjátszását szintén Mészáros Lőrincnek), másfelől az állami kézbe kerülő infrastruktúra működtetése sokszor a politikai szempontoknak rendelődik alá (mint ahogy az a rezsicsökkentés miatt jelentős forrásoktól eleső és emiatt alapvető víztakarékossági beruházásokra is képtelen víziközmű-vállalatok esetében látható [Előd 2019]). Az állami tulajdonba vett gazdasági szektoroktól tehát csak abban az esetben várható, hogy hosszú távon is az állampolgárok és a környezet érdekeit figyelembe véve működjenek, ha sikerül elérni az ún. *multi-stakeholder governance* rendszerének kialakítását, melynek keretén belül minden érintett társadalmi csoport érdemi beleszólással bír az adott cég stratégiai döntéseibe. Erre a berlini energiakampány vagy a brit Munkáspárt 2017-es, alternatív tulajdonformákról szóló munkaanyaga (Alternative Models of Ownership 2017) is konkrét javaslatokat tett: az elképzelés az, hogy egy-egy állami vállalatban a politikai kinevezettek és szakértők mellett mind az érintett polgárok, mind a vállalatnál dolgozók szakszervezeti képviselői helyet kapnak a vezetésben.

HOGY LEHET MINDEZT ELÉRNI?

A fentiekben arról volt szó, hogy mit tehet az intézményes politika – akár önkormányzati, akár állami szinten – a tőkefelhalmozás helyett a társadalmi újratermelést középpontba állító, zöld és demokratikus gazdaság megerősítéséért. Nem magától értetődő azonban,

hogy miképpen lehet ilyen és ehhez hasonló politikákat sikerre vinni. Ez a kérdés önálló tanulmányt érdemelne, így nem vállalkozunk a téma részletes kibontására, de az alábbiakban megpróbálunk röviden felvázolni néhány lényeges szempontot.

Először is a fent taglalt példák tanulságaiból az következik, hogy el kell utasítani az államhatalom mielőbbi megszerzésére, valamint az intézményes politikától elzárkózó mozgalomépítésre fókuszáló politikai stratégiák közti hamis ellentmondást. A megvizsgált esettanulmányok alapján egyértelműnek tűnik, hogy ez nem vagy-vagy választás, hanem egy kölcsönösen visszaható, potenciálisan egymást erősítő folyamat. Az észak-olaszországi Emilia Romagna régió, az indiai Kerala állam, valamint Dél-Amerika baloldali mozgalmainak példája azt mutatja meg, hogy egy szolidáris gazdasági ökoszisztéma csak olyan helyeken képes jelentős sikereket elérni és fenntartható módon növekedni akár önkormányzati, akár nemzetállami szinten, ahol időről-időre segítséget kap a helyi kormányzattól, cserébe pedig a szolidáris gazdasági mozgalmak olyan társadalmi erőt képesek felépíteni, amely támogatni és kontrollálni képes a baloldali politikát. Mindhárom fent megnevezett régió komoly baloldali mozgalmi hagyományokkal és szövetkezeti infrastruktúrával rendelkezett már azelőtt, hogy egy-egy helyi baloldali erő kormányra került volna – ezt követően azonban az adott baloldali kormány kedvező adó- és szabályozási rendszer kialakításával, olcsó hitelekkel és vissza nem térítendő támogatásokkal, szakértői tanácsadással és hasonló intézkedésekkel képes volt jelentősen hozzájárulni a helyi szolidáris gazdasági ökoszisztéma megszilárdulásához.

Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a mozgalmi erő és a politikai szint közötti viszony korántsem nevezhető harmonikusnak a legtöbb esetben. Mivel még a leginkább rendszerkritikus kormányzatok is beágyazódnak a kapitalista világrendszerbe, nem tudják függetleníteni magukat annak kényszereitől: ez perifériás és félperifériás baloldali rezsimek esetében a legtöbb esetben abban nyilvánul meg, hogy az országba irányuló tőke- és technológiainportot az adott ország nyersanyagainak kitermeléséből befolyó tőkével fizetik ki, tekintet nélkül arra, hogy ez a kitermelés milyen környezeti és társadalmi károkkal jár. Ezek a folyamatok, illetve a központi kormányzat külső makrogazdasági kényszereiből adódó egyéb tendenciák sokszor szembeállítják a félperifériás baloldali rendszereket saját hátszágukkal, a helyi öngazgató közösségekkel és őslakos mozgalmakkal – erre a kétezres évek dél-amerikai baloldali hulláma során számtalan példát láthattunk (Azzellini 2016, Gagyi 2018). Éppen ezért csak azok a szolidáris gazdasági mozgalmak képesek hosszú távon is fenntarthatóan működni, amelyek pragmatikus módon használják ugyan az olykor megnyíló pártpolitikai-állami lehetőségeket, ám alapvetően azoktól független módon is képesek működni. Erre talán a legjobb példa az első fejezetben már említett dél-indiai Kerala állam esete, ahol az 1950-es években a helyi baloldali kormány adott komoly lökést a szövetkezeti építkezésnek, a párt hatalomból való leváltása után azonban nem roppant meg a szolidáris gazdasági építkezés, hanem a saját erejéből volt képes fennmaradni – hogy évekkel később a baloldali

erők újbóli hatalomra jutása idején ismét képes legyen növekedni az állami többlet-erőforrások segítségével (Kuruvilla 2019).

A szolidáris gazdasági mozgalmak és az állam közötti viszony második fontos aspektusa a már kormányra került rendszerellenes erők stabilitásának biztosítása. Ahogy azt az imént jeleztük, hatalomra jutásuk után még a legharciasabb, következetesen antikapitalista baloldali pártok is kénytelenek szembenézni a világgazdaság kényszereivel, és a multinacionális vállalatok, valamint a helyi felső osztályok érdekeivel – ez a sok oldalról érkező nyomás pedig kellő társadalmi támogatás híján könnyen felpuhíthatja az adott kormányok programját, és letérítheti azokat az eredetileg kijelölt útról. Ennek a mintapéldája volt a görög Sziriza esete, amely megszorításellenes és antikapitalista jelszavakkal került kormányra, nem sokkal később viszont behódolt az Európai Unió további megszorításokat sürgető intézményeinek.

Andreas Karitzis, aki 2004 és 2015 között tagja volt a Sziriza Központi Bizottságának, elsősorban abban látta a párt meghátrálásának okát, hogy az nem ismerte fel egy újfajta politika szükségességét: a baloldali politikusok többsége úgy vélte, hogy a választási győzelem a pártot támogató utcai demonstrációkkal karöltve elég lesz az Európai Unió tőkeérdekeinek visszaveréséhez (Karitzis 2017). Karitzis ehelyett amellett érvel, hogy a kormányra kerülés előtti időszakot a pártszervezet felduzzasztása helyett azzal kellett volna tölteni, hogy megszervezik a politikájuk materiális alapjait: intézményes kapcsolatot építenek ki a 2008-as válság után megszaporodott, alapvető szociális funkciókat ellátó szolidáris gazdasági mozgalmakkal, és aprólékosan kidolgozzák, hogy hatalomra kerülésük után pontosan milyen politikákkal erősítik meg ezt a szektort. Karitzis szerint ugyanis képtelenség hatékony módon rendszerellenes politikát folytatni anélkül, hogy az adott politikai erő ne érne el legalább bizonyos fokú autonómiát az alapvető társadalmi funkciók (az élelmezés, lakhatás, alapvető javak adásvétele stb.) megszervezésében – a fennálló rendszernek ugyanis komoly túlhatalma van az élet újratermelése felett is, ezzel pedig könnyen visszaélhet egy kiélezett politikai helyzet esetén. Ennek lehettünk tanúi például akkor, amikor az Európai Bizottság, az Európai Központi Bank és az IMF (azaz az ún. trojka) nyomására befagyasztották a görög bankszámlákat 2015-ben. A Sziriza ekkor csak úgy lett volna képes kitartani a további megszorításokat elutasító népszavazási eredmény mellett, ha a szolidáris gazdasági struktúrára és az állami infrastruktúrára támaszkodva képes lett volna elérni a társadalom túlélését – azaz biztosítani az élelmezést, betegellátást stb. Mivel azonban a párt Karitzis szerint kevés figyelmet fordított a politika és a kormányzás ezen materiális aspektusaira, kénytelen volt behódolni a trojka akaratának.

A tanulság tehát az, hogy ahogy a szolidáris gazdasági szférának is szüksége van a politikai szféra támogatására, úgy a politikai pártok is csak egy autonóm, a mindennapi élet újratermelésébe beágyazott mozgalmi erő támogatásával tudnak érdemben szembeszállni

a tőkeérdekekkel mind önkormányzati, mind nemzetállami szinten. Ez a kettős logika érvényes azokra a kiterjedt infrastrukturális átalakulásokra is, amelyek az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentéséhez kellene. Ahhoz, hogy az átalakulások a szükséges léptékben és gyorsasággal végbe tudjanak menni az energiaiparban, a mezőgazdaságban vagy a bankrendszerben, a helyi szintű kisközösségi megoldások nem elegendőek: nagyfokú szervezethez és koordinációra van szükség, leginkább államok között. A fenntarthatósági célok és a társadalmi szempontok biztosítását ugyanakkor csak kiterjedt közösségi kontroll tudja garantálni: vagyis a piactól az állam fennhatósága alá vont intézmények, infrastruktúrák és szolgáltatások demokratikus újraszervezése mind helyi-önkormányzati, mind nemzetállami, mind nemzetközi szinten.

Ez utóbbról nem ejtettünk még szót, holott fontossága egyértelműnek tűnik: a tőke határokon átívelő hatalmával szemben csak egy határokon átívelő mozgalom lehet képes felvenni a harcot. Bármennyire is magától értetődő ez a gondolat, megvalósítása számtalan nehézségbe ütközik – ez azonban nem jelenti azt, hogy ne látszana legalább néhány ígéretes kezdeményezés ezügyben. Az egyik ilyen a már többször idézett Trade Unions for Energy Democracy, amely a „zöld növekedés” paradigmájával kapcsolatban szkeptikus szakszervezetek nemzetközi együttműködése. A szervezet hatvanhat szakszervezetet tömörít húsz országból¹⁶, és egyrészt koordinálja a tagok közös cselekvését, másrészt a globális szintre vonatkozó programot és szakértelmet állít elő és tesz közé azzal kapcsolatban, hogy mi a teendő – ráadásul mindezt a globális Észak és Dél szakszervezeteit bevonva és összekapcsolva teszi (bővebben lásd Csurgó Dénes és Fabók Márton témába vágó cikkét ugyanebben a számban). A felhalmozási logikával szembeni nemzetközi ellenállás másik inspiráló példája a Via Campesina: az ipari mezőgazdasággal szembeszálló, és ahelyett organikus, őshonos és a helyi közösségek érdekeit szem előtt tartó gazdálkodást folytató csoportok mozgalma. Az 1993-ban alapított és nyolcvanegy ország közel kétszáz szervezetét tömörítő Via Campesina az élelmiszer-önrendelkezés biztosításáért, az agroökológiai módszerek elterjesztéséért és a paraszti jogok megerősítéséért küzd világszerte, különös hangsúlyt fektetve a periferián élők és a női gazdálkodók érdekeire (magyarul erről bővebben lásd a Fordulat 25. számában Philip McMichael tanulmányát [McMichael 2019]). A hasonló nemzetközi ernyőszervezetek közül még a RIPESS-t érdemes megemlíteni, amely a világszerte létező szolidáris gazdasági hálózatokat összefogó és közös, globálisan értelmezhető politikai agendát kidolgozó kezdeményezés.¹⁷

16 A tagszervezetek listáját lásd itt: <http://unionsforenergydemocracy.org/about/partners/>. Letöltve: 2019. november 29.

17 Bővebben lásd: <http://www.ripest.org/who-are-we/about-ripest/?lang=en>. Letöltve: 2019. november 29.

A mozgalmi építkezés és az állami eszközök egymásra visszaható és egymást erősítő jellegére, valamint az így kidolgozott modellek nemzetközi terjesztésére a korábban már részletesen taglalt gazdasági relokalizáció mutat jó példát. A több évtizedes mozgalmi hagyományból kinőtt Democracy Collaborative nevű szervezet egy önkormányzati együttműködés segítségével kezdte el nagyobb léptékben is megvalósítani ötleteit – a clevelandi modell pedig néhány éves működés után egyrészt nemzetközi szinten is terjedni kezdett (ennek leglátványosabb példája a prestoni kísérlet), másrészt pedig a jelentős részben különféle rendszerkritikus mozgalmak támogatására épülő demokrata és munkáspárti baloldali kampányprogramokba is bekerült.

Ezzel egy időben volt megfigyelhető a baloldali, feminista, szakszervezeti, szolidáris gazdasági és zöld mozgalmak szervezeti és ideológiai közeledése világszerte: egyre több kezdeményezés ismerte fel, hogy a 2010-es évekre kikerülhetetlenné váló klímaváltozásnak és társadalmi-gazdasági válságnak közősek a gyökerei, és hogy a probléma csak a gazdasági és társadalmi működés radikális, a tőkefelhalmozás logikáját kiiktató átalakításával oldható meg. Ennek megfelelően egyre több konkrét ügyben sodródnak egymás mellé a korábban egymással párhuzamosan működő mozgalmak képviselői: ennek szép szimbolikus megnyilvánulásai voltak például 2016-ban a Dakota Access Pipeline elleni tiltakozó akciók, melyek során észak-amerikai őslakos csoportok, zöld aktivisták, baloldali mozgalmak és számos más társadalmi csoport igyekezett megakadályozni a beruházást. A klímaválság és a társadalmi válság hatásait csak akkor lehet minimalizálni, ha a közeljövőben sok ehhez hasonló, de még ennél is kiterjedtebb mozgósításra kerül sor.

A siker természetesen nem garantált – de legalább a célt és az eszközöket kicsit tisztábban látjuk már.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Alternative Models of Ownership (2017). Labour Party Report. Interneten: <https://labour.org.uk/wp-content/uploads/2017/10/Alternative-Models-of-Ownership.pdf>. Letöltve: 2019. november 9.
- Ambrose, Jillian (2019): World's Biggest Sovereign Wealth Fund to Ditch Fossil Fuels. In: *The Guardian*. Interneten: <https://www.theguardian.com/business/2019/jun/12/worlds-biggest-sovereign-wealth-fund-to-ditch-fossil-fuels>. Letöltve: 2019. december 8.
- Arando, Saioa – Freundlich, Fred – Gago, Monica – Jones, Derek C. – Kato, Takao (2010): *Assessing Mondragon: Stability & Managed Change in the Face of Globalization*. William Davidson Institute Working Paper.

- Azzellini, Dario (2016): The Communal State: Communal Councils, Communes and Workplace Democracy. In: *NACLA Report on the Americas*, Vol. 46., No. 2.: 25–30.
- Bamburg, Jill (2017): Mondragon Through Critical Lens. Interneten: <https://medium.com/fifty-by-fifty/mondragon-through-a-critical-lens-b29de8c6049>. Letöltve: 2019. december 8.
- Bateman, Milford – McIntyre, Robert (2013): Promising Practices: An Integrated Cooperative Approach for Sustainable Local Economic and Social Development in the Basque region of Spain. In: *SSRN Electronic Journal*. Interneten: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2237939. Letöltve: 2019. november 9.
- Bateman, Milford (2018): Supporting Co-operative Development in Cuba: Getting the Local Institutions Right. In: *Co-operativism and Local Development in Cuba: An Agenda for Democratic Social Change*. Szerk.: Novkovic, Sonja – Veltmeyer, Henry. Brill.
- Bauwens, Michel – Kostakis, Vasilis – Pazaitis, Alex (2019): *Peer to Peer: The Commons Manifesto*. University of Westminster Press.
- Becker, Ören (2017): Our City, Our Grid: The Energy Remunicipalisation Trend in Germany. In: *Reclaiming Public Services*. Szerk.: Kishimoto, Satoko – Petitjean, Olivier. TNI.
- Corcoran, Hazel – Wilson, David (2010): *The Worker Co-operative Movements in Italy, Mondragon and France: Context, Success Factors and Lessons*. Canadian Social Economy Research Partnership Working Paper.
- Craig, Ben – Pencavel, John (1995): Participation and productivity: A comparison of worker cooperatives and conventional firms in the plywood industry. In: *Brooking Papers on Economic Activity: Microeconomics*. Szerk.: Baily et al. Brookings Institution Press.
- Cumbers, Andrew (2012): *Reclaiming Public Ownership: Making Space for Economic Democracy*. Zed Books.
- Da Silva, José Graziano – Del Grossi, Mauro Eduardo – de França, Caio Galvao (2011): *The Fome Zero (Zero Hunger) Program: The Brazilian experience*. Ministry of Agrarian Development in Brazilia.
- The Democracy Collaborative of Maryland University (2005): *Building Wealth: The New Asset-Based Approach to Solving Social and Economic Problems*. Aspen Institute.
- Dow, Gregory (2003): *Governing the Firm: Worker's Control in Theory and Practice*. Cambridge University Press.
- Éber Márk – Gagyi Ágnes – Geröcs Tamás – Jelinek Csaba (2019): 2008–2018: Válság és hegemonia Magyarországon. In: *Fordulat*, No. 26.: 28–75.
- Előd Fruzsina (2019): Belerokkannak a rezsicsökkentésbe a kivérezetett víziközmű-vállalatok. In: *Index*. Interneten: https://index.hu/gazdasag/2019/10/06/vizikozmu_vizellatas_viz_vizszolgaltatas_gondok_rezsicsokkentenes/. Letöltve: 2019. december 8.

- Farkas Zsuzsanna (2019): Aki gazdálkodik, megtapasztalja a kegyelmet. In: *reformatus.hu*. Interneten: <http://www.reformatus.hu/mutat/16673/>. Letöltve: 2019. december 8.
- Gagyi Ágnes (2018): Informális gazdaság, népi önszerveződés és „posztneoliberális” baloldali rezsimek Latin-Amerikában. In: *Fordulat*, No. 24.: 242–256.
- Gagyi Ágnes (2020): Szolidáris gazdaság és kapitalizmus. In: *Fordulat*, No.: 27.: 5–35.
- George, Vishaka (2017): Kudumbashree: How Re-Thinking Poverty & Gender Changed 5 Million Lives in Kerala. In: *The Better India*, 2017. október 30. Interneten: <https://www.thebetterindia.com/119677/kudumbashree-poverty-gender-5-million-kerala/>. Letöltve: 2020. január 29.
- Hall, David (2015): *Why Public-Private Partnerships Don't Work: The Many Advantages of the Public Alternatives*. PSI. Interneten: http://www.world-psi.org/sites/default/files/rapport_eng_56pages_a4_lr.pdf. Letöltve: 2019. november 17.
- Hall, David (2016): Public Ownership of the UK Energy System – Benefits, Costs and Processes. University of Greenwich. Interneten: <https://www.psiu.org/sites/default/files/2016-04-E-UK-public.pdf>. Letöltve: 2019. november 26.
- Hanna, Thomas M. – Guinan, Joe – Bilsboorough, Joe (2018): The “Preston Model” and the Modern Politics of Municipal Socialism. In: *Open Democracy*, 2018. június 12. Interneten: <https://neweconomics.opendemocracy.net/preston-model-modern-politics-municipal-socialism/>. Letöltve: 2019. november 10.
- Hanna, Thomas M. (2018a): *Our Common Wealth: The Return of Public Ownership in the United States*. Manchester University Press.
- Hanna, Thomas M. (2018b): The Crisis Next Time. Democracy Collaborative. Interneten: <https://thenextsystem.org/sites/default/files/2018-06/TheCrisisNextTime.pdf>. Letöltve: 2019. november 17.
- Hanna, Thomas M. (2019): Community Wealth Building and Resilient Local Economies: The Role of Anchor Institutions. In: *Public Finance for the Future We Want*. Szerk.: Steinfort, Lavinia – Kishimoto, Satoko. TNI. Interneten: https://www.tni.org/files/publication-downloads/highres_public_finance_for_the_future_we_want_book_online_version_0307.pdf. Letöltve: 2019. november. 9.
- Horváth Bence (2019): Bevásárló közösségként indultak, de az egész gazdaságot megváltoztatnák. In: *444.hu*. Interneten: <https://444.hu/2019/10/26/bevasarlo-kozossegkent-indultak-de-az-egesz-gazdasagot-megvaltoztatnak>. Letöltve: 2019. december 8.
- IPCC (2014): *AR5 Climate Change: Mitigation of Climate Change*. Interneten: <https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg3/>. Letöltve: 2019. november 17.

- Krauss, Clifford (2019): Flood of Oil is Coming, Complicating Efforts to Fight Global Warming. In: *The New York Times*. Interneten: <https://www.nytimes.com/2019/11/03/business/energy-environment/oil-supply.html>. Letöltve: 2019. december 8.
- Jones, Derek C. (2015): The Productive Efficiency of Italian Producer Cooperatives: Evidence from Conventional and Cooperative Firms. In: *Advances in the Economic Analysis of Participatory and Labor-Managed Firms*. Emerald Group Publishing.
- Karitzis, Andreas (2017): The European Left in Times of Crises: Lessons from Greece. TNI. Interneten: <https://www.tni.org/files/publication-downloads/karitzis-english.pdf>. Letöltve: 2019. november 20.
- Kiss Soma Ábrahám (2018): A szövetkezetek szövetkezete: Cooperativa Integral Catalana. In: MÉRCE, 2018. február 4. Interneten: <https://merce.hu/2018/02/14/a-szovetkezetek-szovetkezete-cooperativa-integral-catalana/>. Letöltve: 2019. november 12.
- Kovács Gábor – Panyik István (2015): A helyi gazdaság fejlesztése Alsómocsoládon. In: *Közösségi módszertár*. Interneten: <http://kozosseгимodszertar.nmi.hu/hirek/a-helyi-gazdasag-fejlesztese-alsomocsoladon>. Letöltve: 2019. december 8.
- Kuruvilla, Benny (2019): Kerala's Web of Cooperatives. Advancing the Solidarity Economy. In: *Public Finance for the Future We Want*. Szerk.: Steinfert, Lavinia – Kishimoto, Satoko. TNI. Interneten: https://www.tni.org/files/publication-downloads/highres_public_finance_for_the_future_we_want_book_online_version_0307.pdf. Letöltve: 2019. november 9.
- Matthews, Rohan Dominic – Barria, Susana – Roy, Ashim (2016): Up from Development: A Framework for Energy Transition in India. TUED. Interneten: <http://unionsforenergydemocracy.org/wp-content/uploads/2016/12/tuedworkingpaper8.pdf>. Letöltve: 2019. november 17.
- McMichael, Philip (2019): A parasztok maguk csinálják történelmüket, de nem szabadon. In: *Fordulat*, No. 25.: 163–196.
- Moore, Jason W. (2019): Az olcsó természet vége, azaz rájöttem, hogy nem kell félni „a” természetet, meg is lehet szeretni a kapitalizmus válságát. In: *Fordulat*, No. 25.: 17–54.
- O'Sullivan, Feargus (2019): In Need of Housing, Barcelona Fines Landlords for Long-Vacant Buildings. In: *Citylab*. Interneten: <https://www.citylab.com/equity/2019/03/barcelona-affordable-housing-spain-apartment-rental-fines/584902/>. Letöltve: 2019. december 8.
- Pencavel, John – Pistaferri, Luigi – Schivardi, Fabiano (2006): Wages, employment, and capital in capitalist and worker-owned firms. In: *Industrial and Labour Relations Review*, Vol. 60., No. 1.: 23.
- Poulantzas, Nicos (1978): *State, Power, Socialism*. New Left Books.

- REN21 (2019): Renewables 2019: Global Status Report. Interneten: <https://www.ren21.net/ghsr-2019/>. Letöltve: 2019. november 17.
- Rushton, Steve (2019): Rebel Cities 25: Barcelona en Comú Reclaims the City and Reimagines the World. In: *Occupy.com*. Interneten: <https://www.occupy.com/article/rebel-cities-25-barcelona-en-com-reclaims-city-and-reimagines-world#sthash.x8uLs484.dpbs>. Letöltve: 2019. december 8.
- Sainath, Palagumni (2017): Kerala's Women Farmers Rise Above the Flood. In: *People's Archive of Rural India*. Interneten: <https://ruralindiaonline.org/articles/keralas-women-farmers-rise-above-the-flood/>. Letöltve: 2019. december 8.
- Sheffield, Hazel (2017): The Preston Model: UK Takes Lessons in Recovery from Rust-Belt Cleveland. In: *The Guardian*, 2017. április 11. Interneten: <https://www.theguardian.com/cities/2017/apr/11/preston-cleveland-model-lessons-recovery-rust-belt>. Letöltve: 2019. november 10.
- Sidó Zoltán – Szarvas Márton (2020): Hangya a világrendszerben. In: *Fordulat*, No.: 27: 249–264.
- Skandier, Carla (2018): Quantitative Easing for the Planet. In: *The Next System*, 2018. augusztus 30. Interneten: <https://thenextsystem.org/learn/stories/quantitative-easing-planet>. Letöltve: 2019. november 17.
- Solo, Tova Maria – Manroth, Astrid (2006): *Access to Financial Services in Colombia: The "Unbanked" in Bogota*. World Bank Policy Research Paper.
- Sweeney, Todd (2013): *Resist, Reclaim, Restructure: Unions and the Struggle for Energy Democracy*. TUED. Interneten: http://www.rosalux-nyc.org/wp-content/files_mf/resistreclaimrestructurefinalengversionfinal201330.pdf. Letöltve: 2019. november 17.
- Sweeney, Todd – Treat, John (2017): *Energy Transition: Are We Winning?* Trade Unions for Energy Democracy. Interneten: http://unionsforenergydemocracy.org/wp-content/uploads/2017/01/TUED-Working-Paper-9_Web-1.pdf. Letöltve: 2019. november 17.
- The Impetus Plan (2019). Interneten: http://base.socioeco.org/docs/impetusplan-sse-eng_web.pdf. Letöltve: 2019. november 12.
- Vanek, Jaroslav (1975): *Self-Management: Economic Liberation of Man*. Penguin Education.
- Ward, Bern – Lewis, Julie (2002): *Plugging the Leaks: Making the Most of Every Pound that Enters Your Local Economy*. New Economics Foundation.
- Wenderlich, Michelle (2013): Gaining Public Ownership of Electricity in Berlin. In: *Municipal Service Project*, 2013. április 16. Interneten: <https://www.municipalservicesproject.org/blog/gaining-public-ownership-electricity-berlin>. Letöltve: 2019. november 17.
- Wright, Erik Olin (2017): Miért fontos az osztály? In: *Eszmélet*. Vol. 29., No. 114.: 9–32.